

Kryto smlouvou se Sovětským svazem rozpoutalo Německo o osm dní později válku. Podle předchozí dohody vstoupila 17. září 1939 sovětská armáda do východního Polska a později toto území inkorporovala, oblast kolem Vilniusu byla předána litevskému státu. 28. září 1939 Sovětský svaz a Německo uzavřely další smlouvu, tentokrát „o hranicích a přátelství“, která poněkud upravila dosavadní rozdělení sfér vlivu. Litva se stala součástí sovětské zóny, Německo získalo na oplátku v Polsku oblasti kolem Varšavy a Lublina. Obě strany také vyjádřily vůli zamezit polské agitaci a spolupracovat při jejím potlačování, což byl eufemismus pro likvidaci polského odboje.

Moskva poté pokračovala v zajišťovací politice a prohlubovala svůj vliv ve „své“ sféře vlivu. Po zimní válce s Finskem na přelomu let 1939–1940 zabrala pohraniční území, které Finsko získalo smlouvou z Tartu z roku 1920 (Karelskou šíjí a další území na severu). Od podzimu 1939 posiloval Sovětský svaz své pozice i v Pobaltí. Vnutil pobaltským republikám smlouvy o rozmístění sovětských vojenských jednotek na jejich území a v létě 1940 přikročil k přímé anexi. Ve stejné době donutila Moskva ultimátem Rumunsko, aby mu předalo oblast Besarábie. Územní expanze ani dohody s Německem však nezabránilly válce, která vypukla 22. června 1941.

Sovětský svaz za války

Vlastní průběh válečných operací německo-sovětského konfliktu z let 1941–1945, který je v sovětské a ruské terminologii znám jako Velká vlastenecká válka, je celkem dostatečně popsán. Plně vylíčit tuto válku je však velmi obtížné nejen z důvodu jejích zcela mimořádných rozměrů a intenzity, ale především vzhledem ke vsutku mimořádným obětím obyvatelstva Sovětského svazu, které trpělo nejen válkou, ale i německým, stejně jako vlastním, stalinským terorem. Životní podmínky za války byly pro dnešního člověka patrně zcela nepředstavitelné: katastrofální nedostatek nezákladnějších životních potřeb, potravin i bydlení, obrovské fyzické i psychické vypětí. Ženy a děti vykonávaly dlouhodobě těžké práce v průmyslu i zemědělství. Nejtragičtější byl však osud lidí v obklíčeném Leningradě, kde na následky válečných útrap zahynula více jak třetina obyvatel. Celkově byl počet obětí války v Sovětském svazu nesrovnatelný s ostatními válčícími či okupovanými státy.

Německá politika praktikovaná od léta 1941 proti bývalému smluvnímu spojenci byla do značné míry kontraproduktivní a její důsledky se obracely proti německým politickým a vojenským potřebám při vedení války. Nesmyslná, rasistická, racionálními argumenty nezdůvodnitelná brutalita postupně postavila obyvatelstvo na okupovaných územích proti Němcům, byť

ještě na počátku války vítali lidé například na Ukrajině německé vojáky jako osvoboditele ze stalinské hrůzovlády. Sovětští vojáci, důstojníci a zvláště političtí komisaři věděli, že s nimi bude nakládáno nemilosrdně. Často proto bojovali do „posledního vojáka či náboje“, neboť se na ně vztahoval „rozkaz o komisařích“ (*Kommissarbefehl*) vydaný již 6. června 1941, který nařizoval popravu všech zajatých politických komisařů Rudé armády a později byl také aplikován na všechny činitele sovětské administrativy a komunistické strany. Z asi 5,7 miliónu zajatých příslušníků sovětské armády jich, z různých důvodů, nepřežilo zajetí více než 3,3 miliónu.

Terčem zvláště brutálních, rasisticky motivovaných útoků, se stalo židovské obyvatelstvo okupovaných území. Ze zhruba 17 miliónů sovětských Židů se na územích okupovaných německou armádou ocitly asi 3 milióny. Masové vyhlazování jich přežilo jen velice málo. Ztráty židovského obyvatelstva byly tak velké, že ještě podle prvního poválečného sčítání obyvatelstva v roce 1959 žilo na Ukrajině jen 840 000 Židů, zatímco v roce 1939 to bylo plných 1,533 miliónu. Obdobné údaje pro Bělorusko činily 150 000 v roce 1959 proti 375 000 před válkou.

Celkem se pod německou správou dostalo podle různých údajů 55–65 miliónů sovětských občanů. Z nich bylo na 20 miliónů nasazeno na otrocké práce v okupovaných územích a další téměř 3 milióny odvezeny na nucené práce do Říše. Při sebemenších příležitostech, například po partyzánském přepadu, Němci uplatňovali brutální kolektivní represálie. Navíc německá správa okupovaných území z ekonomických důvodů nezrušila stávající kolchozy a nepřidělila půdu zpět jejich původním majitelům, kteří takový krok očekávali. Obyvatelstvo se tak rychle stavělo proti německé nadvládě.

Za války však předáci nebo část elity některých národů a národností SSSR spatřovali v Německu spojence a spojovali s ním naděje na obnovení nezávislosti. K nejdůležitějším skupinám tohoto typu náleželi především ukrajinští nacionalisté, kteří měli silné pozice zvláště na západní Ukrajině. Někteří z nich, například Banderova skupina, již před válkou spolupracovali s Němci. Nacionalisté získali zprvu i jisté možnosti šířit svůj vliv, mohli vydávat tiskoviny, zakládat divadla i zastávat místa v německé administrativě. Jejich ambicióznější snahy však německá správa v zárodku likvidovala. V roce 1942 tak bylo popraveno několik desítek stoupenců této ukrajinské politiky, jejichž plány byly v rozporu s německými. Nicméně ještě v roce 1943 vytvořili nacionalisté Ukrajinskou povstaleckou armádu (UPA), která měla koncem téhož roku na 40 000 vojáků. V květnu 1943 byla z ukrajinských dobrovolníků vytvořena i divize SS *Galizien*. Obdobná situace byla v pobaltských státech, v nichž se protisovětské cítění ještě vyostřilo represáliemi a deportacemi po sovětské anexi v roce 1940. Na rozdíl od Ukrajiny zde místní lidé často zastávali vysoké funkce v německé správě. V jednotkách wehrmachtu a SS sloužilo v polovině roku 1944 po 60 000 Lotyšů a Estonců

a další v policejních praporech. V menším rozsahu se kolaborace rozvinula také v Bělorusku.

Německý postup v první fázi války posílil také nacionální aspirace neruských a neslovanských národů a národností na Krymu, v Zakavkazsku a v oblasti Kubáně, tedy krymských Tatarů, Kozáků, Kalmyků a dalších. Od počátku roku 1942 Němci ze zajatých muslimů, Arménů, Gruzinců aj. formovali *Ostlegionen*. Odhaduje se, že v nejrůznějších německých jednotkách sloužilo celkem 1–1,5 miliónu obyvatel Sovětského svazu. Po obratu ve válce v roce 1943 ustupovaly tyto jednotky spolu s německou armádou na západ, byly z větší části zničeny či zajaty Rudou armádou, popřípadě vydány Stalinovi západními spojenci.

Stalin se vždy obával kolaborace neruských národů s potenciálním nepřítelem. Proto bylo již ve 30. letech množství Poláků, Němců, Korejců deportováno do Střední Asie. Ke značným přesunům obyvatelstva došlo po zahájení války. Jen mezi červnem a říjnem 1941 byl přesídlen téměř 1 milión povolžských Němců, ale také příslušníků národů žijících v Pobaltí. Uvedené deportace měly preventivní charakter, ale ty, které následovaly po opětovném dobytí okupovaných území Rudou armádou, byly kolektivní odvetou. Celé národy, (Čečenci, Ingušové, Kalmykové, krymští Tataři a další) byly obviněny z kolaborace s Němci a vysídleny na Sibiř či do Střední Asie. Jen v období mezi říjnem 1943 a červnem 1944 postihly deportace na 1,5 miliónu lidí a v některých obdobích dosáhly takové intenzity, že narušovaly dodávky válečného materiálu na frontu. Například do první fáze transportu

Tab. 1 – Početní vývoj národnostních skupin deportovaných v rámci Sovětského svazu od konce 30. let (v tisících)

národ	stav 1939	počet úmrtí v průběhu prvních 5 let vyhnanství	početní stav ve vyhnanství k 1. 1. 1953	stav 1989
Korejci*	182	40**	–	439
Němci	1 424	300	1 225	2 039
Čečenci	408	100	317	957
Inguši	92	23	83	237
Karačajevci	76	19	63	156
Balkaři	43	11	33	85
Krymští Tataři	191	42–88***	165	272
Meschetští Turci	115	15	49	208
Kalmyci	93	16	81	174
Kurdové	80	–	9	153

* Korejci byli deportováni již v roce 1937

** údaje jen pro první rok vyhnanství

*** první číslo je oficiální odhad, druhé je z krymskotatarských zdrojů

Zdroj: Rywkin, M., *Moscow's Lost Empire*, Armonk-London 1994, s. 60

Čečenců a Ingušů bylo nasazeno na 6 000 nákladních automobilů a pro tyto účely bylo posláno na více než měsíc staženo z dopravy na frontu přes 15 000 železničních vagónů. Jestliže vezmeme v úvahu i poválečné deportace, které proběhly zvláště v Pobaltí a na Ukrajině, pak v letech 1941–1948 bylo tímto způsobem přemístěno celkem asi 3,5 miliónu obyvatel Sovětského svazu.

Tab. 2 – Výdaje na zbrojení států Osy a Spojenců v letech 1940–1943 (v miliardách dolarů z roku 1944)

	1940	1941	1943
Státy Osy			
Německo	6,0	6,0	3,8
Japonsko	1,0	2,0	4,5
Itálie	0,75	1,0	–
celkem	7,75	9,0	18,3
Spojenci			
Velká Británie	3,5	6,5	11,1
SSSR	5,0	8,5	13,9
USA	1,5	4,5	37,5
celkem	10,0	19,5	62,5

Zdroj: Kennedy P., *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500–2000*, Praha 1996, s. 432

Během války nesl Sovětský svaz na svých bedrech hlavní tíhu bojů v Evropě a jeho zásadní přínos k porážce Německa byl neoddiskutovatelný. Válku vyhrál, avšak v roce 1945 byl zdevastovaným a vyčerpaným státem, oslabeným válečnými škodami i enormními výdaji na zbrojení. Vítězství bylo zapláceno i mimořádnými lidskými a materiálními ztrátami, jejichž odhady se liší, avšak většina z nich osciluje v rozpětí 25–28 miliónů lidí. Bližší představu může zprostředkovat skutečnost, že v roce 1939 měl Sovětský svaz 194,1 miliónu obyvatel. V roce 1950, přes přírůstek daný anexí pobaltských států, finské Karélie Podkarpatské Rusi, Besarábie (Moldávie), severní Bukoviny a východního Polska, měl dle odhadů jen 178,5 miliónu obyvatel. Především ztráty mužské složky populace způsobily těžké demografické disproporce a snížení natality jak za války, tak zvláště v dalších letech. Ještě v roce 1959 na 1 000 žen ve věku 35–44 let připadalo pouze 633 mužů a populační důsledky válečných ztrát dohasínají teprve v současnosti.

Během války byly zdevastovány rozsáhlé oblasti země. Sovětský svaz ztratil asi čtvrtinu předválečných výrobních kapacit, ale na okupovaných územích více než dvě třetiny. Prakticky celá západní část Ruska s Ukrajinou a Běloruskem a přilehlými oblastmi byla totálně zničena. Bez domova zů-

Tab. 3 – Počty obětí některých válčících států druhé světové války

	Celkové ztráty	Ztráty na frontě
SSSR	27 000 000	9 000 000
Čína	10 000 000	2 500 000
Německo	6 500 000	4 000 000
Polsko	6 000 000	200 000
Japonsko	2 500 000	1 500 000
Jugoslávie	1 700 000	300 000
Francie	650 000	200 000
Rumunsko	600 000	300 000
Řecko	560 000	10 000
Itálie	500 000	196 000
USA	405 000	399 000
Maďarsko	385 000	25 000
Velká Británie	375 000	300 000
Československo	265 000	5 000
Nizozemsko	250 000	5 000
Finsko	50 000	50 000
Albánie	více jak 28 000	28 000
Bulharsko	více jak 15 000	15 000

Zdroj: Encyklopedie moderní historie, Praha 1998, s. 126

stalo na 25 miliónů lidí. Rozvrácená byla doprava a spoje. Částečně či zcela zmizelo 1 710 měst a městeček a přes 70 000 vesnic, bez ohledu na evakuaci na počátku války bylo zničeno 32 000 průmyslových podniků, 62 000 km železnic, 16 000 lokomotiv atd. Z 11,6 miliónu koní, na vesnici stále nejdůležitější tažné síly, jich na okupovaných územích bylo přes 7 miliónů zabito nebo zrekvírováno německou armádou. Z původního počtu asi 23 miliónů kusů prasat jich zbyly pouhé 3 milióny. Zničeno bylo přes 137 000 traktorů, 49 000 kombajnů a k tomu všemu 40 000 nemocnic, 84 000 škol, od základních po vysoké, a výčet byl mohl pokračovat.

Spojenci a „spojenci“

Od konce 30. let vyvolávala německá politika postupné rozdělování států středovýchodní Evropy do dvou skupin, jejichž osudy se za druhé světové války vyvíjely odlišně. Zjednodušeně se dá říci, že v první skupině byly státy, které na straně Spojenců bojovaly proti mocnostem Osy (Polsko, Československo, Jugoslávie, Albánie a Řecko), ve druhé pak státy, které bojovaly na straně Osy proti Spojencům (Maďarsko, Chorvatsko, Slovensko Rumun-

ska, Finsko). Situace však byla poněkud složitější v tom, že skoro každá země vstupovala do jednoho či druhého typu spojení za nestejných okolností a z nestejných důvodů a většinou také každá z těchto zemí měla z těchto důvodů ve zmíněných spojenečtvích specifické postavení. Tak například Finsko přímé spojení s Německem odmítalo, Polsko zase považovalo Sovětský svaz za nepřítele rovnocenného Německu a teprve od léta 1941, kdy se Moskva stala součástí protihitlerovské koalice, o něm polský exil mluví jako o „spojenci našich spojenců“. Satelitní země Osy však bez ohledu na formální postoj k Německu byly na konci války považovány za poražené státy.

Druhý problém spočívá v tom, že se od roku 1938 *de facto* začala rozpadat státní struktura střední a východní Evropy. Na stranu Osy se kromě existujících států přidávaly i části místních národních elit, které doufaly, že s cizí pomocí dosáhnou separátní státnosti s určitými teritoriálními zisky, a to většinou formou odtržení od mnohonárodního státu (Chorvati, Slováci), zatímco v protihitlerovské koalici byly zastoupeny spíše ty země, které se snažily obnovit svou státnost v předválečném teritoriálním stavu a vyloučit separatistická hnutí z účasti na poválečné politice. Pokud v těchto zemích působily „separatistické“ národy, byly ukončením války ušetřeny osudu poražených států (Chorvatsko, Slovensko), protože zůstaly integrální součástí území spojenečtvích států (Jugoslávie, Československo), avšak o to více se staly jejich ambice po válce prvkem, který se místní vlády rozhodly radikálně vykořenit. Jak v Sovětském svazu, tak v některých zemích střední a jihovýchodní Evropy vyvolávala válka analogické nacionální tendence a často velmi drastickým způsobem poznamenávala nedorozřešené problémy národnostního uspořádání meziválečného období.

Země bojující proti Ose

POLSKO

Polský osud za války předurčila německo-sovětská spolupráce, jejímž výsledkem bylo tzv. čtvrté dělení Polska na základě již zmíněného paktu Ribbentrop-Molotov z 23. srpna 1939 a německo-sovětské smlouvy o hranicích a přátelství z 28. září 1939. Jestliže Německo vyhlásilo Polsku válku za známých okolností, pak Polsko a Sovětský svaz nebyly formálně ve válečném stavu, ale neudržovaly ani diplomatické styky, přičemž sovětská strana interpretovala svou protipolskou akci jako ochranu Bělorusů a Ukrajinců, utlačovaných „panským“ polským státem. V souvislosti s obsazením východních polských oblastí po 17. září 1939 pak Moskva přestala uznávat Polsko jako suverénní stát.

Komunisté do té doby hráli v rumunské politice i odboji mizivou roli. Komunistická strana Rumunska působila od roku 1924 v ilegalitě a po celé meziválečné období byla spíše sektou, zmítanou vnitřními rozpory. V jejím čele se střídali Kominternou dosazení cizinci. Za války vedl nepočtené komunisty v Sedmihradsku Štefan Foriș a známý bukurešťský právník Lucretiu Pătrășcanu, který měl dobré osobní kontakty na ostatní opoziční uskupení. Komunistický „odboj“ se jinak omezil na občasně vydávání letáků a nečetné sabotáže, vycházející většinou z iniciativy jednotlivců. Malé partyzánské oddíly, jež v průběhu války vznikly v Moldavsku a Bukovině, byly spíše diverzními sovětskými oddíly v nepřátelském týlu a zanikly, jak se k nim přiblížila fronta.

FINSKO

Do druhé světové války vstoupilo Finsko několik týdnů po jejím zahájení konfliktem se Sovětským svazem. Finsko samotné žádnou hrozbu pro Sovětský svaz samozřejmě nepředstavovalo, ale Moskva se obávala, že by se mohlo stát případným spojencem Německa. Z hranice mezi oběma státy byl Leningrad, mateřské město sovětské revoluce, vzdálen asi 30 kilometrů, tedy již v dosahu dělostřelectva. Moskva se proto již od jara 1938 velmi výrazně snažila dojednat s Helsinkami určitou spolupráci, získat garance, které by ji pojistily proti Německu, popřípadě uzavřít vojenské spojenectví. Pro finskou politiku, která se striktně držela obhajoby neutrálního postavení, byly tyto požadavky nepřijatelné. Lépe řečeno, nepřijatelný byl způsob, kterým mělo docházet k jejich uskutečňování: fakticky by neutralitu narušoval. Po uzavření německo-sovětského paktu o neútočení, v jehož důsledku se Finsko dostalo do sovětské sféry vlivu, se Moskva ještě více snažila dosáhnout svého. Požadovala na Finsku pronájem strategicky významného poloostrova Hankö při vjezdu do Finského zálivu a odstoupení dalších oblastí Finského zálivu a Karélie, které považovala za nutné pro sovětskou bezpečnost. Finsko mělo obdržet výměnou území v jiném úseku společné hranice. Finská vláda však i tuto možnost odmítla.

Když nemohl dosáhnout uspokojení svých požadavků diplomatickou cestou, obvinil Sovětský svaz 26. listopadu 1939 (pod záminkou napadení svých jednotek u pohraniční vesnice Mainila) Finsko z agrese a 30. listopadu 1939 překročila sovětská vojska bez vypovězení války hranici. Začala tak tzv. zimní válka, o které sovětské vedení předpokládalo, že bude jednoduchou záležitostí. Rovněž sovětská generalita počítala s rychlou a úspěšnou invazí. Za tímto účelem také Sověti vytvořili loutkovou vládu, tzv. lidovou vládu v karelském Terijoki, vedenou finským komunistou Otto Kuusinenem. Po odmítnutí dalšího vyjednávání s legální finskou vládou v Helsinkách pak uzavřela sovětská vláda s vládou v Terijoki smlouvu o vzájemné pomoci.

Sovětská armáda tak neměla vystupovat jako agresor, ale jako spojenec finského lidu proti utlačovatelské vládě.

Finský lid však bojoval pod velením maršála Mannerheima proti svým „osvoboditelům“ tak urputným způsobem, že se kampaň protáhla na několik měsíců a přinesla sovětské straně vysoké ztráty. Sovětská převaha byla však natolik zřejmá, že válka byla uzavřena mírovou smlouvou z 12. března 1940, kterou Sovětský svaz získal požadovaná území: jihovýchodní pohraničí (Karelskou šíjí s Viipuri – Vborgem), ostrovy ve Finském zálivu, oblast Salla na severovýchodě a pronájem poloostrova Hankö na 30 let. Ve chvíli, kdy legální finská vláda přistoupila na sovětské požadavky, Moskva okamžitě hodila přes palubu „lidovou vládu“. Jednak ji už nepotřebovala, jednak ji tato vláda zklamala: ze slibů finských komunistů, jak finský lid povstane, podpoří sovětskou válečnou kampaň a svrhne vládu, nic nebylo. Stalin od té doby zaujímal k finským komunistům dosti rezervovaný postoj.

Od podpisu smlouvy žilo Finsko, sice samostatné, avšak mezinárodně izolované, ve stínu sovětského vlivu, který začalo vyvažovat silící orientací na Berlín. Finsko se zapojilo do německých příprav útoku proti Sovětskému svazu a v červnu 1941 též vstoupilo do války, i když ji formálně vyhlásilo teprve 25. června 1941 v reakci na sovětské bombardování některých finských měst. Hitler sice vyhlášoval, že Finsko bojuje *im Bunde* s Německem proti Sovětskému svazu, avšak Finové konflikt mnohem více chápali jednak jako prodloužení a kompenzaci zimní války, jednak jako jedinou možnost, jak se vyhnout zničujícímu boji na dvou frontách. Z tohoto výkladu pak také povstal název finsko-sovětské války v letech 1941–1944 jako „pokračovací“ války. Poté co obsadila území zabraná Sovětským svazem v březnu 1940 a postoupila do karelského vnitrozemí, finská armáda stabilizovala frontu a odmítla vyhovět německému požadavku, aby spolu s jednotkami wehrmachtu zaútočila na Leningrad. Ani tento „obežetný“ postoj nic nezměnil na tom, že Finsko stálo v roce 1945 mezi poraženými spojenci Německa.

Konec války – bod nula?

Od prvních měsíců roku 1944 začala sovětská vojska vstupovat na území států středovýchodní Evropy a v létě 1944 byla již v Bulharsku, Maďarsku a Rumunsku, čili na území bývalých spojenců Osy. Rudá armáda však pronikla také do Polska a na podzim 1944 i do Československa. V první skupině zemí působila jako armáda okupační, ve druhé jako spojenecká, osvobozecká, všude ale sledující základní cíl: převzetí kontroly nad situací s pomocí místních komunistických stran. V Jugoslávii (s výjimkou severní části Srbska) a Albánii sice nebyla sovětská armáda fyzicky přítomná, ale již předtím se tu komunisté prosadili v krvavé občanské válce. Naopak v Řecku

místní komunisté bojovali o moc s rojalisty, kteří je nejprve s podporou Velké Británie a pak i USA porazili, i když především proto, že Stalín ponechal Řecko na základě tzv. procentové dohody západním spojencům. Specifická situace vznikla ve Finsku, kde Moskva dozírala na místní vývoj prostřednictvím Spojenecké kontrolní komise, ale finské území neokupovala a komunisty využívala pouze jako protiváhu vůči dalším politickým stranám a pojištění své monopolní pozice.

Vytváření sovětské dominance ve středovýchodní Evropě i přilehlém Finsku a Řecku probíhalo srovnatelným způsobem, konkrétní postupy se stát od státu lišily spíše svou intenzitou než podstatou. Z vnějších faktorů hrála podstatnou roli fyzická přítomnost sovětské armády, ať již v podobě okupační nebo osvoboditelské síly (v některých případech, především v Polsku, bylo obtížné tyto dvě funkce odlišit), nebo sovětská schopnost a možnost fyzickou vojenskou přítomnost vytvořit a použít, nebo jí alespoň pohrozit (Finsko, Československo). V případě Jugoslávie působil tento faktor nejprve dodávkami zbraní pro Titovu armádu ke konci války a potom prostřednictvím diplomatické podpory jugoslávské vlády v čele s Titem. Právě sovětská diplomacie a vojenské renomé Sovětského svazu představovaly další důležitý faktor vývoje v Evropě, rozpadající se na dva světy. Tam, kde byl sovětský faktor jako celek slabý, komunisté vedli marný boj o moc (Francie a Itálie) nebo, se sovětským souhlasem, byli poraženi i přes svou počáteční převahu (Řecko). Tam, kde byl sovětský zájem zajištěn loajalitou nekomunistických stran, se komunisté bez ohledu na svou vstupní pozici nakonec neprosadili jako politický hegemon (Finsko).

Jako vnitřní faktor se obvykle charakterizuje místní dispozice či indispozice k vytváření komunistického systému, ať se tím již myslí mocenská pozice komunistů ke konci války nebo obecná popularita modelu komunismu jako léku na starší strukturální a politické problémy, které válka zvýraznila. S jistou nadsázkou je totiž možné prohlásit, že všechny země střední a východní Evropy, ať už stály na kterékoli straně, byly za druhé světové války „poraženy“. Spojenecké státy na jejím počátku jako oběti agrese Osy, satelity Německa a Itálie na jejím konci v důsledku špatně zvoleného spolenectví. Faktor porážky sehrál v těchto zemích významnou roli, protože se všude hledali její viníci a analyzovaly se její příčiny, všude působila snaha se od těchto příčin distancovat. Radikalismus v přítomnosti jako důsledek revizionismu vůči minulosti vytvářel prostor, v němž se jako jedna z možných variant zachytil a výrazně působil také komunismus.

Značnou roli však také hrál stav, především hospodářský, ve kterém se země středovýchodní Evropy vynořily z války v roce 1945. Bez ohledu na své postavení ve velmocenské skládance představovaly tyto státy vítaný zdroj materiální i lidské síly, kterou především Německo, ale také Itálie využívaly pro své válečné úsilí, ať již na frontě nebo pro pracovní účely.

Tab. 5 – Zahraniční dělníci v Německu z jednotlivých ovládaných či spojeneckých zemí (prosinec 1943)

Polsko (Generální gouvernement)	1 100 000
Polsko (inkorporovaná území)	150 000
Protectorát	285 000
Slovensko	100 000
Chorvatsko a Slovinsko	70 000
Srbsko	50 000
Maďarsko	30 000
Bulharsko	15 000
Rumunsko	10 000
Cellkem	1 810 000

Zdroj: Radice E. A., *Economic Developments in Eastern Europe under German Hegemony*, in: *Communist Power in Europe*, London and Basingstoke 1977, s. 7

V důsledku spojenecké blokády měly země Osy ztížený přístup k surovinovým zdrojům, především k ropě jako zdroji pohonných hmot, což jen částečně kompenzovala syntetická produkce a rumunská ropná pole a rafinérie v Ploiești. Také přísun potravin do značné míry závisel na státech v dosahu Osy, která odtud čerpala zemědělskou produkci jak pro jednotky wehrmachtu na jejich území, tak pro dovoz do Říše.

Hospodářská exploatace území ovládaného Osou si vyžádala také zavedení nového systému finančních vztahů, ať šlo již o platby okupačních nákladů, válečné daně či přebírání zahraničních společností.

Tab. 6 – Dovoz obilí do Třetí říše (Německo, Rakousko, Sudety) ze středovýchodní Evropy včetně místní spotřeby německých vojenských sil (údaje jsou v tisících tun a týkají se území v hranicích z uvedené doby)

	1939–1940	1940–1941	1941–1942	1942–1943	1943–1944
Protectorát	53	125	26	188	182
Slovensko	129	10	3	5	b. d.
Generální gouvernement	1	55	51	633	459
západní Polsko	9	272	651	692	775
Jugoslávie	189	46	195	118	150
Maďarsko	317	55	236	120	375
Rumunsko	610	371	53	b. d.	100
Bulharsko	108	49	7	32	b. d.

Zdroj: Radice E. A., *Economic Developments in Eastern Europe under German Hegemony*, in: *Communist Power in Europe*, London and Basingstoke 1977, s. 11

Tab. 7 – Finanční exploatace území okupovaných nebo kontrolovaných nacistickým Německem

území	období	celková částka v miliónech říš- ských marek	přepočet na hlavu v USD
Protektorát			
Čechy a Morava	03. 1939 – 04. 1945	15 760	850
Slovensko	03. 1939 – 04. 1945	500	75
Generální gouvěnement	01. 1940 – 12. 1944	5 100	170*
Srbsko	04. 1941 – 12. 1944	3 600	375
Chorvatsko	04. 1941 – 12. 1944	1 175	67**
Maďarsko	04. 1941 – 12. 1944	3 000	80
Rumunsko	04. 1941 – 12. 1944	2 000	50
Bulharsko	04. 1941 – 12. 1944	900	50
Albánie	03. 1939 – 07. 1943	-300	-120***

* údaje neznámy, částky označují pouze výši válečné daně, která je u ostatních zemí zahrnuta

** Chorvatsko platilo okupační náklady napůl Německu a Itálii

*** záporné hodnoty jdou na vrub rozsáhlého italského exportu

Zdroj: Radice E. A., Economic Developments in Eastern Europe under German Hegemony, in: Communist Power in Europe, London and Basingstoke 1977, s. 9

Zapojení středovýchodní Evropy do německých válečných aktivit spolu s přímými válečnými škodami znamenalo razantní zásah do národních ekonomik zemí tohoto regionu a celkový pokles jejich výrobního potenciálu ve všech oblastech.

Zmíněná data je nutné brát v úvahu nejen proto, že ilustrují rozsah

Tab. 8 – Sektorový index za rok 1945 (1943 = 100)

země	ropa	uhlí	ocel	energie
Československo	–	46	37	67
Polsko	–	22	20	–
Maďarsko	78	52	17	38
Rumunsko	88	69	35	80
Jugoslávie	–	46	26	75
Bulharsko	–	63	–	119
Albánie	24	–	–	–

Zdroj: Radice E. A., Economic Developments in Eastern Europe under German Hegemony, in: Communist Power in Europe, London and Basingstoke 1977, s. 18

a hloubku exploatace zemí středovýchodní Evropy za války, ale také dávají jistý obraz problémů, které před těmito zeměmi stály na konci války, kdy se formulovaly principy jejich poválečné rekonstrukce.

CESTY K MOCI (1945–1953)

MEZINÁRODNÍ VZTAHY: OD SPOLUPRÁCE KE KONFRONTACI

Diplomacie na konci války

Bez ohledu na vyčerpání, které způsobila Sovětskému svazu válka, lépe řečeno právě proto, se Moskva snažila zajistit si „plody vítězství“. Stalin usiloval nejen o britské a americké uznání anexe rozsáhlých území z let 1939–1940, tedy z doby, kdy byl ještě Hitlerovým spojencem, ale také o potvrzení dominantní role Sovětského svazu ve státech střední a jihovýchodní Evropy. Pozdější postup sovětské armády na západ výrazně posílil vyjednávací pozice Sovětského svazu, který uvedené země plně kontroloval a bez ohledu na západní spojence v nich mohl uskutečňovat vlastní politiku.

O poválečném uspořádání světa jednaly ještě během války konference Velké trojky, kterou tvořili nejvyšší představitelé hlavních válčících států protihitlerovské koalice: generální tajemník ÚV Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) a předseda vlády SSSR Josif Vissarionovič Stalin, prezident USA Franklin Delano Roosevelt a předseda vlády Velké Británie Winston Spencer Churchill. První konference Velké trojky se konala ve dnech 28. listopadu – 1. prosince 1943 v iránském Teheránu. Kromě projednání další strategie vedení války dostal Stalin od svých partnerů souhlas se změnou hranic Polska. Sovětský svaz si měl podržet tu část polského území, kterou obsadil na základě německo-sovětského paktu z 23. srpna 1939, Polsku však příslušela kompenzace z německého území na západě a u Baltského moře. Stalin na oplátku vyšel vstříc Rooseveltově snu o „novém světovém řádu“ a souhlasil s vytvořením celosvětové univerzální organizace, pozdější Organizace spojených národů (OSN), která měla zajišťovat mír. Přislíbil mu také, že Sovětský svaz po porážce Německa vstoupí do války i proti Japonsku.

Rok 1944 byl rokem těžkých a vítězných tažení Rudé armády. Nejkratší cesta na Berlín sice vedla přes Polsko, Stalin však část armády odklonil na Balkánský poloostrov a obsadil Rumunsko, Bulharsko, Maďarsko a částečně